

Van het bestuur

Boekkunstbeurs

De Boekkunstbeurs staat voor de deur. Inmiddels hebben zich al veel contribuanten van Drukwerk in de Marge opgegeven als deelnemer aan de beurs. Wilt u ook een tafel op de beurs? Geef u dan snel op. Informatie over deelnemen treft u hieronder aan.

Het bestuur nodigt iedereen van harte uit om op zaterdag 15 en zondag 16 november langs te komen. Ingesloten bij deze nieuwsbrief vindt u een toegangskaart en een affiche. Als u meer exemplaren wilt hebben van het affiche, om de beurs zo breed mogelijk onder de aandacht te brengen, kunt u die aanvragen via alex@drukwerkindemarge.org.

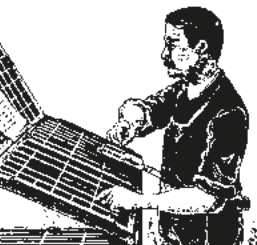
Gedurende het beursweekend is als speciale attractie de Bibliotheca Thysiana geopend voor het publiek. Meer daarover leest u op pagina 7.

Beursuitgave

Net als de afgelopen jaren is er weer een speciale beursuitgave. Dit jaar is dat *Brief aan Vader* van de hand van Maarten Biesheuvel. Alle bezoekers aan de beurs vinden de uitgave (plano) in het tasje dat ze bij de ingang krijgen. Op de beurs kan men dan zelf een omslag kiezen en de uitgave onder deskundige begeleiding inbinden. Maarten Biesheuvel zal – ijs en weder dienende – ook zelf aanwezig zijn op de beurs.

Vindt u het leuk ook aan de productie van het boekje mee te doen? Geef u dan snel op bij het bestuur:

we zoeken net als vorig jaar een grote verscheidenheid aan drukkers die een omslag voor hun rekening willen nemen. Elke drukker levert maximaal 150 omslagen (of zoveel als u aankan). Nadere gegevens krijgt u bij opgave. Alle meewerkende drukkers krijgen uiteraard een compleet setje omslagen.

Deelnemen aan de beurs

Opgeven voor deelname kan via beurs@drukwerkindemarge.org (of stuur een kaartje naar Drukwerk in de Marge, t.a.v. Sander Pinkse, Herengracht 51, 1015 BC Amsterdam). U kunt u zich nog opgeven tot vrijdag 18 oktober. Aanmeldingen die later binnenkomen nemen we nog wel in behandeling, maar we kunnen niet garanderen dat er dan nog plek is. Vorig jaar zaten we aan het maximum aantal deelnemers dat we aankunnen. Wacht dus niet te lang!

Deelnemers aan de beurs krijgen in de week voor de beurs een plattegrond en een deelnemerslijst toegestuurd.

Net als vorig jaar is er op de Boekkunstbeurs weer een Verzameltafel. Deze is speciaal bedoeld voor contribuanten die vinden dat ze niet genoeg aan te bieden hebben voor een eigen stand. Tot een maximum van twee uitgaven kunnen zij zich via deze tafel toch op de beurs presenteren. Het aanleveren van drukwerk voor de Verzameltafel kan op de beurs zelf, of vooraf bij één van de bestuursleden. Ook voor de Verzameltafel kunt u zich via de bovengenoemde manier opgeven.

Borrel, Algemene Contribuanten Vergadering & Puettmannprijs

Op zaterdag is er na het einde van de beurs een gezellige borrel voor alle deelnemers: dé gelegenheid om uw collegadrukkers te spreken.

Op zondagochtend 16 november om 10.00 uur zijn alle contribuanten van Stichting Drukwerk in de Marge – dus niet alleen deelnemers aan de beurs – uitgenodigd voor de Algemene Contribuanten Vergadering. Plaats van handeling is de Pieterskerk, ingang Kloksteeg 16 (precies aan de andere kant van de kerk dan de hoofdingang).

Tijdens de vergadering wordt ook de Puettmannprijs uitgereikt. Die prijs wordt toegekend aan de deelnemer die het mooiste of bijzonderste werk op de beurs laat zien. De winnaar ontvangt een wisseltrofee in de vorm van een prent van Emile Puettmann, € 100 om te besteden op de beurs, en krijgt het jaar daarop een gratis tafel op de beurs!

Voor al uw verdere vragen over de Boekkunstbeurs kunt u terecht op beurs@drukwerkindemarge.org.

Het omslag van deze nieuwsbrief werd gedrukt door Jan Klerken van avier-DRUKWERK op de Korrexpers van het Charles Nypels Lab. Hieronder leest u meer over Jan en het Charles Nypels Lab.

avier DRUKWERK

Dit was de naam van mijn eenmansbedrijfje in de tachtiger jaren. Destijds draaiden mijn persen, Gestetner 210 en 211 op volle toeren. Het maximale drukformaat was A4, vandaar die naam. Ooit heb ik geprobeerd om hierop een groter papierformaat, (dubbelgevouwen) A3 te drukken hetgeen uiteindelijk ook is gelukt. Het ging erg langzaam omdat ieder vel handmatig moest worden ingevoerd. Familiedrukwerk drukte ik op de Kelsey Excelsior 5×8 model U.

Mijn grafische carrière is begonnen bij drukkerij Limburg in Blerick waar ik de opleiding Drukvormvervaardiging heb gevolgd en dus handzetter werd. De behaalde punten bij het examen waren voldoende om daarvoor een gouden Gerrit Jan Thieme-fondspenning te ontvangen.

Na wat omzwervingen door diverse grafische bedrijven kwam ik in het grafische onderwijs terecht waar ik 31 jaar met erg veel plezier heb vertoefd. Wat vliegt de tijd. Inmiddels ben ik gepensioneerd en begonnen een margedrukkerijtje op te zetten.

De Kelseypers heb ik van de zolder gehaald, gereviseerd en hij drukt weer perfect. Er kleeft één nadeel aan: hij kan alleen drukken met de Engelse letterhoogte (23,32 mm). Letters met deze hoogte zijn in Nederland moeilijk te vinden. Op mijn zoektocht hiernaar heb ik een tweede Kelseypers gevonden, 6×10 model X. Alle bewegende delen zijn vastgeroest, de drukplaat zit vol aangekoekte inkt en de inktrollen lijken wel van beton. Het zal nog een tijd duren voordat hiermee de eerste afdrukken gemaakt kunnen worden.

Van Eyck, Charles Nypels Lab

Een dag per week werk ik als vrijwilliger bij het Charles Nypels Lab en dan voornamelijk op de boekdrukafdeling. Daar

is ook het idee ontstaan om het omslag voor de nieuwsbrief van Drukwerk in de Marge te drukken. De gebruikte letters zijn door een deelnemer aan de academie gesneden uit multiplex van de bouwmarkt. Ondanks het feit dat dit samengestelde hout niet voor de grafische industrie is ontwikkeld, kun je er prima drukvormen van maken.

Nieuwe naam

Hoewel de naam avierDRUKWERK mij bekend in de oren klinkt is het niet meer representatief voor het (marge)drukwerk dat ik nu produceer. Een nieuwe naam voor mijn pers, tja... Uiteindelijk heb ik een nieuwe naam gekozen en via deze weg wordt die dan wereldkundig gemaakt:

acerPERS

Tadaa.

De acer, of esdoorn is een krachtig groeiende boom die ontelbare vliegende zaadjes produceert die de wijde wereld in dwarrelen. Zo hoort drukwerk zich toch ook te gedragen. Het nieuwe logo is nog in de maak.

Jan Klerken

Charles Nypels Lab

De Van Eyck in Maastricht is een internationale postacademische kunstinstelling voor talentontwikkeling die ruimte biedt aan de ambities, plannen en projecten van kunstenaars, ontwerpers, fotografen, architecten, curatoren, schrijvers en denkers. De Van Eyck beschikt over een aantal werkplaatsen voor technisch experiment met gebruik van verschillende materialen en technieken – zoals hout, metaal, grafiek, drukwerk, fotografie, audio en video. Deze faciliteiten worden voortdurend aangepast aan de vraag van deelnemers en aan de nieuwste ontwikkelingen op technisch gebied.

Het Charles Nypels Lab, vernoemd naar de Maastrichtse typograaf en vormgever Charles Nypels (1895–1952), sluit aan bij de grote vormgevings-traditie van de Jan van Eyck Academie. Het lab nodigt kunstenaars, schrijvers, vormgevers, dichters, wetenschappers en essayisten uit hun werk hier te ontwikkelen en te drukken. Apparatuur voor hoogdruk (boekdruk, lino- en houtsnedes) en doordruk (zeefdruk en risografie), voor bewerking en afwerking stelt hen in staat te experimenteren en eigen werk in oplage te maken.

Het Charles Nypels Lab biedt alle expertise die nodig is voor het maken van publicaties, van redactie en vertaling tot kennis over papiersoorten en bindtechnieken. Het is sterk in de combinatie van technieken waarin het bijzondere en uitzonderlijke tot stand komt, bijvoorbeeld door de zeef- of risodruk in huis te combineren met offsetdrukwerk. In de realisatie van deze projecten, gaat het lab ook samenwerkingsverbanden aan met zowel lokale als internationale partners. Dankzij het partnerschap met RISO Benelux/France, beschikt het Charles Nypels Lab over de eerste RISO A2 Duplicator in Europa.

Het Charles Nypels Lab en de andere labs van de academie, faciliteren niet alleen Van Eyck deelnemers, ook externe kunstenaars, ontwerpers of culturele instanties maken gebruik van de ruime expertise en faciliteiten van de Van Eyck.

Van Eyck, Meervoudig Instituut voor beeldende kunst, ontwerp en reflectie
Academieplein 1, 6211 KM Maastricht, 043 350 37 37, www.janvaneyck.nl

Oproep!

Een van de onderdelen van de viering van het veertigjarig bestaan van onze stichting wordt – hoe kan het ook anders... – een drukproject. Gezien de grote hoeveelheid drukkende contribuanten moet dit iets fantastisch kunnen worden.

De meesten van u zullen intussen wel met het fenomeen bekend zijn. Iedereen drukt in de gewenste oplage iets moois, ontroerends, grappigs, sarcastisch en zo verder. De bijdragen worden van een passend omhulsel voorzien en vervolgens krijgt elke deelnemer voor zijn inspanning een exemplaar van het eindresultaat.

Gezien de aanleiding voor dit project is als thema vastgesteld: 40+.

Hoe u dit thema invult is volledig vrij. Houdt u bijvoorbeeld van 40+ volvette kaas dan zit u gebeiteld: u componeert een loflied, geïllustreerd met een aanlokkelijke gatenkaas. Maar drukt u liever twintig aforismen van Schopenhauer dan houdt niemand u tegen en geeft u uw bijdrage bijvoorbeeld de titel ‘De beste helft’.

Een ander kiest natuurlijk subiet voor Ali Baba, terwijl weer een ander een toberig poëem over de midlifecrisis uitzoekt. Is uw glas doorgaans halfvol dan laat u uw optimisme doorklinken met de slogan: ‘Het leven begint bij veertig’.

Wat wordt er van u verwacht:

- Een dubbelblad, of meerdere dubbelbladen (in het laatste geval genaaid of gevouwen in een omslag.
- Formaat gevouwen 26 cm. hoog, 16 breed (dus ongevouwen 26 × 32cm). Liever geen kleiner formaat, maar *zeker geen groter* formaat nemen. De bordschaar zal onverbidlijk zijn.
- Papierkeuze is vrij, maar neemt u – zeker als u zich beperkt tot een dubbelblad – niet te dun papier.
- Bij voorkeur werkt u met één of meer steunkleuren.
- Illustraties van eigen hand of in de vorm van kant en klare clichés worden zeer op prijs gesteld.
- Oplage kan pas worden vastgesteld als bekend is hoeveel drukkers er meedoen, maar zal naar verwachting zeker niet minder zijn dan 80 à 90 exemplaren.
- Spontane samenwerking met een collegadrukker is mogelijk, mits het resultaat dan ook de allure van een dubbele bijdrage heeft. Dus samen een blaadje in zwart bedrukken met een gedichie op p. 1 en een colofonnetje op p. 3 en dan tevreden achteroverleunen en ieder een doos in ontvangst nemen is er *niet* bij...

Bij een project als dit hoort een straffe planning:

- U laat via een mailtje naar uitvreter@harkelhoeve.nl (of per briefkaart aan Kees Thomassen, Harkel Wassinkweg 9, 7108 CG Winterswijk-Woold) zo spoedig mogelijk weten dat u belangstelling heeft voor deelname. De uiterste datum waarop wij moeten weten of u meedoet is 1 december 2014.
- In de loop van december hoort u wat de exacte gewenste oplage is.
- Omdat wij een omhulsel op maat willen laten vervaardigen moeten wij uiterlijk 1 september 2015 uw bijdrage binnen hebben. Lukt dat om wat voor reden niet, dan moeten wij op die datum in ieder geval kunnen beschikken over een *betrouwbare* dummy van uw bijdrage. Ontvangen wij vóór die datum niets van u, dan wordt u als deelnemer afgevoerd.

Wij rekenen op een massale deelname! Welke gelukkige bezitter kijkt er niet van tijd tot tijd genietend in zijn exemplaar van de *Grote Nederlandse Letterproef*? Of van de *Dichter des Vaderlands*? Gun uzelf een mooi cadeau: 40+!

Carolien ten Oever & Kees Thomassen

Bezoek tijdens de BoekKunstBeurs de Bibliotheca Thysiana

In het autoluwe Leiden komt u al wandelend op de route naar en van de Pieterskerk waarschijnlijk langs het Rapenburg 25. Daar staat op de hoek met de Groenhazengracht een huis met het opschrift *Ioannis . Thysii Bibliotheca M.D.LV*. Het pand werd midden jaren vijftig van de gouden eeuw gebouwd als bibliotheek.

Thysius was een rechtsgeleerde die al op jonge leeftijd een aanzienlijke privé bibliotheek opgebouwd had. Hij overleed in 1653 op de leeftijd van 31 jaar. In zijn testament bepaalde hij dat de zijn boeken-collectie gehuisvest moest worden in een te bouwen pand en gebruikt moest worden 'tot publycque dienst der studie', waarmee hij

waarschijnlijk minder vermogende studenten op het oog had. De Leidse stadsarchitect Arent van 's Gravensande (ook de Lakenhal, Stadstimmerwerf en het Tuchthuis aan het Pieterskerkplein), tekende voor het ontwerp.

In Thysiana treft u een 'geleerde' bibliotheek aan. De leestafel en de boekenmolen, een ingenieuze constructie van vier plateaus die om elkaar heen draaien en ook horizontaal blijven, zijn – naast de 2000 banden –

de meest in het oogspringende stukken uit het interieur. Binnen snuif je de geur van oude boeken en perkamenten banden op.

Tijdens de Boekkunstbeurs is het mogelijk om in te tekenen op een rondleiding in deze bibliotheek, die normaal slechts toegankelijk is op afspraak en alleen voor groepen. Op beide beursdagen zijn er rondleidingen om 15.00, 16.00 en 17.00 uur. De kosten bedragen € 7,- per persoon. Bij de tafel van Bibliotheca Thysiana op de Boekkunstbeurs kunt u dat bedrag voldoen en u verschijnt dan op het afgesproken tijdstip bij de voordeur van Rapenburg 25. De rondleiding duurt ongeveer een uur. Van harte aanbevolen!

Laurens Jansz. Coster in Leiden

Arent Hogenacker en zijn bedrijf aan de Haarlemmerstraat

Weinigen weten dat het oudste beeld van Laurens Jansz. Coster zich in Leiden bevindt en wel zeer toepasselijk in de Haarlemmerstraat. Het beeld, in de vorm van een grote gevelsteen, werd in de 17e eeuw aangebracht op de gevel van nummer 86 door Arent Hogenacker, die daar woonde en werkte als boekverkoper, lettergieter en drukker. Hij goot en sneed Arabische en andere Oosterse drukletters, een zeldzaamheid, waardoor zijn winkel, 'Bij Laurens Coster' genaamd, internationale faam genoot.

Het gevelbeeld, blijkens het opschrift in 1630 tussen de vensters van de eerste verdieping in de gevel aangebracht, is gemaakt naar een ets van Pieter Saenredam.

Coster laat met zijn linkerhand de letter A zien aan de toeschouwer. In zijn rechterhand houdt hij een uitgerold vel met daarop een Latijnse tekst, in vertaling: *Voor Laurens Koster van Haarlem, de eerste vinder van de boekdrukkunst omstreeks het jaar onzes Heren 1430*. Onder zijn voeten staat de

o.a. tekst: *Arent Hogenacker in het jaar 1630.*

Hogenacker liet het beeld plaatsen in een tijd waarin de jonge Republiek bevestiging zocht voor zijn bestaan door middel van verering van nationale helden uit het verleden. Laurens Coster was bij uitstek zo'n figuur. Het is opvallend dat zijn beeltenis grote gelijkenis vertoont met de afbeeldingen van Erasmus, een andere nationale held.

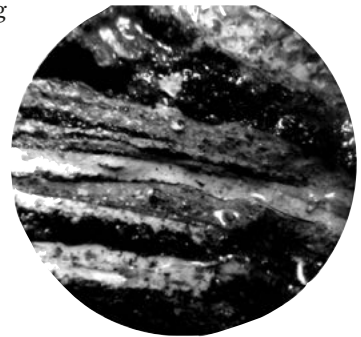
In 1636 overleed Hogenacker. Zijn drukmaterialen, waaronder de Arabische, Syrische en Griekse letters, stempels en matrijzen werden, via de Londense boekverkoper Samuel Brown, verkocht aan de universiteit van Oxford. Het leverde zijn erfgenamen veel geld op (f 2300), zoals blijkt uit een notarieel contract van 7 januari 1637. Het huis in de Haarlemmerstraat bleef tot 1746 in het bezit van de familie.

Enige maanden geleden vernam de Werkgroep Geveltekens dat de gevel en het dak van Haarlemmerstraat 86 verbouwd zouden gaan worden. Omdat het beeld van Coster op onze lijst staat van op te knappen geveltekens zocht de werkgroep contact met 'Het Bouwfonds', de eigenaar van het pand, die de werkgroep alle medewerking verleende bij het onderzoek en tevens een gedeelte van de kosten op zich nam. Het bedrijf Conserf, dat eerder bij de restauratie van de gevelsteen 'De Gecroonde Hoet' betrokken was, werd benaderd voor het kleuronderzoek. De verwachtingen waren dat er geen sporen van oude verflagen te vinden zouden zijn, maar tot onze grote verbazing en opluchting heeft Caroline Meulemans van Conserf toch oude verfresten kunnen schrapen uit hoekjes en plooiën in het gewaad van Coster.

Vervolgens vernamen wij dat niet alleen de gevel en het dak zouden worden gerenoveerd, maar ook de gehele bovenverdieping. Wij werden in de gelegenheid gesteld de bovenverdieping te bekijken en zagen tot onze verrassing dat er nog veel oude constructies aanwezig waren, waaronder de schoorsteenkanalen uit de tijd van Hogenacker. Uit onderzoek van John A. Lane, expert op het gebied van de geschiedenis van de drukkerij, weten we dat Hogenacker niet alleen lettersnijder maar ook

Gevelbeeld van Laurensjansz Coster (foto REC)

Verfresten in de plooiën van Coster's gewaad

Het nemen van monsters in de schoorstenen

lettergieter was. Het directe bewijs dat Hogenacker in zijn pand zijn letters goot zou kunnen komen uit onderzoek van de schoorstenen. Het gieten van letters heeft weinig te maken met geveltekens, maar de Werkgroep Geveltekens vond dit onderzoek toch zo belangrijk voor de geschiedenis van Leiden dat besloten werd onderzoek te doen naar loodresten in de schoorsteenkanalen. Met toestemming van ‘Het Bouwfonds’ en met medewerking van John A. Lane, hebben Dik Kompier en Thijs de Vries, mon-

sters genomen uit de rookkanalen.

Thijs vond het bedrijf AKZO-Nobel bereid de monsters te onderzoeken op loodresten, d.m.v. X-ray fluorescence (XRF). De aanwezigheid van lood werd aangetoond. Het loodgehalte verschilt van monster tot monster maar het lijkt erop dat voor de knik van de schoorsteen het meeste lood is blijven hangen. Met deze uitkomst is welhaast zeker te zeggen dat Hogenacker in zijn pand letters heeft gegoten. Dat is een grote bijzonderheid in de Nederlanden van de 17e eeuw.

Dit onderzoek heeft de kennis over het pand waar Hogenacker ooit zijn bedrijf voerde en daardoor de geschiedenis van Leiden verrijkt.

Werkgroep Geveltekens

‘Wat moet je nou met zulke grote letters?’

Uitspraak van mij, Herma Steur, gedrukt in het artikel van Silvia en Alex aan mij gewijd in de nieuwsbrief van juli 2014.

Houten letters; een bericht in de Nieuwsbrief van januari liet weten dat vanwege het overlijden van Ernst Boissevain uit zijn grafisch bezit een grote hoeveelheid houten letters te koop worden aangeboden.

Aangewakkerd door een drang tot bezit en in de diverse aanbiedingen een aanbieding tegenkomend die in maat overeenkwam met de bescheiden aantal letters in mijn bezit, zag ik een mogelijkheid een aanvulling te verwerven. Ik schreef in en lootte het gewenste materiaal in.

Hoera.

Hoe verder? Was er in eerste instantie sprake van een bezitsdrang, later bleef de vraag hangen: wat moet je nou met zulke grote letters?

De vraag is blijvend in mij geworteld en de afgelopen maanden heb ik me bezig gehouden met wat doe ik er mee?

Een enkel woordje op de pers, meer kan de pers niet aan.

Ik ben op zoek naar het uitbrengen van een 'LOFZANG' op de letter, vanwege het zelfstandige van de vorm en mede vanwege 'AL' wat achter en in letters geborgen kan staan in betrekking tot al wat des mensen beroert.

Er ontstaan zoektochten hoe tot een uitkomst te komen waarin ik de letter als een monument kan ontmoeten, het 'BEELD' kan liefhebben.

Een liefhebben en bewonderen zoals bij veel 'GEDRUKT' kan worden ervaren, dichtbij in de boekenkast en als ik wat rondloop op de jaarlijkse boekkunstbeurs in de Pieterskerk van mede 'DRUK'-genoten, mensen die het drukken liefhebben en drukpers en loden en houten letters strelen.

Iets van mijn omgang met de houten letters uit de nalatenschap hoop ik te tonen op de komende beurs op... nou ja... 10 meter tafel, achter in de kerk op mijn min of meer vaste plek.

Misschien is het inhalig 10 meter, maar ik kan op een kleiner bestek mijn zoektochten niet tonen, ze kunnen niet worden doorgebladerd door bezoekers, vandaar die 10 meter.

Herma Steur

Lettergieten in Darmstadt

Dit jaar heb ik een week gewerkt bij Rainer Gerstenberg, waarschijnlijk de laatste professionele lettergieter in Europa. Op mijn verzoek was het geen ‘weekje meekijken’, maar een week meewerken. Vijf dagen per week begint Rainer om 6:00 in de gieterij, die zich in het Haus der Industriekultur bevindt. Hieronder een verslag van die week.

Zondag 29 juni reis ik met de trein van Amsterdam naar Frankfurt am Main. Na een kop koffie neem ik een trein naar Darmstadt, waar ik in hotel Bockshaut – een van de oudste hotels in Duitsland – mijn intrek neem. Naast het hotel ‘mit gemütliche Stube’, bevindt zich het Brauhaus Ratskeller met een eigen brouwerij. De eerste avond eet ik in het hotel en blijk de enige klant in de Stube te zijn... Dus misschien toch niet zo Gemütlich!

Maandag 30 juni meld ik me om 06:30 bij de achterdeur van het Haus der Industriekultur, waar Rainer Gerstenberg me komt ophalen. Boven ontmoet ik Angela, Rainer's dochter en gaan we meteen aan de koffie. Angela is druk bezig met het inpakken van 24 punt Gutenberg Bibelschrift. Voor deze letter was een bestelling binnengekomen en Rainer heeft meteen op de Stempel Komplettgießmaschine extra letter gegoten. Deze pakken gaan bij de voorraad in de stellingen. Ik kan meteen assis-

teren bij het gieten van 24 punt pasjes, die op gieterijhoogte worden gegoten en daarna worden afgefreesd. Mijn taak is de freesmachine te bedienen en Rainer laat me zien hoe alles in een lange stalen haak wordt vastgeklemd, die vervolgens wordt omgedraaid en dan pas gefreesd wordt. Een lastig karwei voor een linkshandige op zo'n rechtshandige machine.

Halverwege de ochtend gaan we met de goederenlift naar beneden om 2000 kg lood uit het magazijn te halen. Daar zie ik ook de meer dan 1 miljoen matrijzen van bijna alle Europese gieterijen, Stempel, Klingspor, Deberny et Peignot, Nebiolo etc.

Achterin de gieterij staat een kleine machine op te warmen, hierop giet Rainer zg. ‘Kurztypen’, kleine letters die gebruikt worden op kleine rotatieve boek-

Vers gegoten: Gutenberg Bibelschrift

Kurztypen

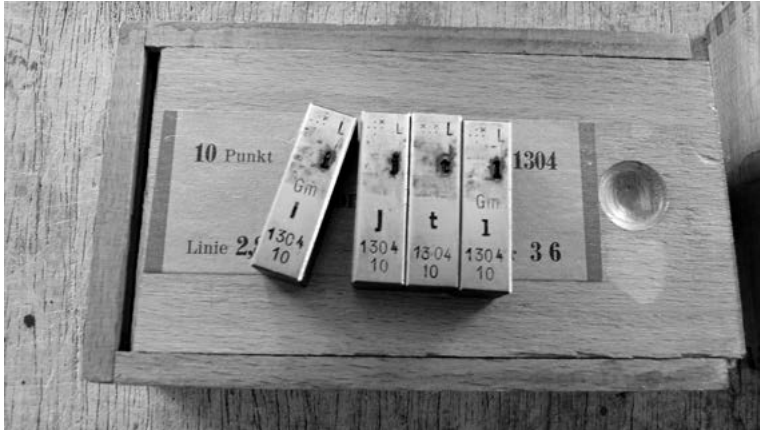
drukpersjes. De letters die een 'H'-vormige voet hebben, worden op kleine profielen geschoven en vastgezet met klemmetjes. Grote bedrijven zoals bijvoorbeeld Volkswagen gebruiken deze persjes nog om de labels van de veiligheidsriemen mee te bedrukken. Ik breng de volgende twee uren door met het gieten en verpakken van 3000 van deze kleine lettertjes. In totaal moeten er 10000 gegoten worden. De rest is voor dinsdag.

's Middags bezoek ik de Mathildenhöhe, een kunstenaarskolonie, gesticht door Graaf Ernst Ludwig in 1901, waar onder andere Peter Behrens en Friedrich Wilhelm Kleukens verbleven. 's Avonds een goed glas bier en worst in het Brauhaus.

Dinsdag 1 juli beginnen we om 6:30 met het gieten van zes tekens (een nabestelling) van de Hammer Unziale op een Küco gietmachine. Van elk teken gieten we enkele regels. Veel werk, elke keer de matrijs wisselen, vastzetten, letter gieten, basislijn instellen met behulp van een 'Sehblech' en een 'Sehklotz'. Ook moet ik een oogje houden op het gieten van de resterende 7000 Kurztypen!

Na koffie en 'Zweites Frühstück' moet eerst de Gutenberg Bibelschrift afgefreesd worden. We gaan naar het matrijzenmagazijn om de matrijzen van de Sabon (10 en 12 punt) te halen. Er is een klacht uit de vs binnengekomen, iemand heeft op een loodzaagmachine enkele letters doorgezaagd en daar luchtgaatjes in aangetroffen!

Woensdag 2 juli. Ik ben er, zoals van mij verwacht wordt, om 6:00. We beginnen met de Sabon, één haak gieten van de onderkast 'i', daarna op de schaaftank met de handschaaf 2 extra kerven inschaven. De compleet gietmachines gieten met één kerf, alle andere kerven worden er dus met de hand bijgezet. Na het schaven volgt het frezen tot de juiste hoogte. Er blijken nog steeds belletjes in de letter te zitten, Rainer besluit de loodpomp te verstellen, we gieten een nieuwe regel, brengen hem tot de juiste hoogte: geen belletjes! Door de pomp te verstellen wordt het lood harder in de gietvorm gepompt. Hierna gieten we de andere letters, j, l en t.

Matrijzen voor Sabon

Een kleine onderbreking wanneer een drukker de Gutenberg Bibelschrift komt halen. Na de koffie en 'Kuche', laat Rainer mij de oudst bewaarde gebleven matrijzen in Duitsland zien – een Swabacher – bezit van Schuhmacher-Gebler in Leipzig. De vraag is of met deze matrijzen nog gegoten kan worden, ze zijn fragiel.

Een Stempel-machine van 14 punt klaargemaakt, we gieten samen de onderkast 'm', twee haken vol en heel voorzichtig. Met het vergrootglas zien we kleine beschadigingen in de matrijs. Vervolgens gieten we de 'H'. Bij 'gebrochene Schriften' worden de 'm' en de 'H' gegoten om de basislijn te controleren, bij latijnse letter echter de 'M' en de 'H'. Rainer vraagt me nu de 'kop' van de gietmachine om te bouwen. Nu is het ook duidelijker waar de kern zit, het mechanisme, dat de letter omhoog drukt en opschuift naar het 'Fertigmach' gedeelte, waar de letter ontdaan wordt van zijn gietvoet. Nu we alle matrijzen van de Swabacher goed bekijken, zien we overal beschadigingen en barstjes. Hier kan niet meer mee gegoten worden.

Ik help Rainer bij het maken van een 'Gießzettel' voor het gieten van 15 verschillende tekens van de Sabon. Dit staat op het programma voor donderdag en zal op een Küco-machine gedaan worden. De Küco-machines worden met gas verhit, de Stempel-machines elektrisch en kunnen 's avonds geprogrammeerd worden zodat ze bij aankomst al op temperatuur zijn. Door een extra gasvlam er bij te zetten, duurt het opwarmen van de Küco ongeveer 45 minuten, we hopen dus om 7:00 te kunnen beginnen. Angela is de hele ochtend bezig geweest met het inpakken van de resterende Gutenberg Bibelschrift, nu zijn alle werkbladen weer leeg.

Donderdag 3 juli, het begin van het Heiner Fest in Darmstadt, het grootste volksfeest in Duitsland. de hele binnenstad is in de laatste twee

dagen omgebouwd tot één grote kermis. Ik kom om 6:10 aan. De deur wordt niet door Rainer geopend, maar door Lars Schwarz, die een dag op bezoek is. De Küco staat al warm te worden, snel m'n 'Frühstück' gegeten, verse broodjes die Rainer meebrengt, aangezien in het hotel zo vroeg niets te krijgen is. Ik rangschik de matrijzen met behulp van een kaart, waarop de dikte van de te gieten letter is aangegeven. Nog eenmaal controleren met de 'Gießzettel' dat we alles hebben.

Rainer vraagt me de Küco op dikte te stellen voor de eerste letter. Matrijs inzetten, breedte bovenop afstellen. De gietspits wordt met een gerichte gasvlam verhit, aansteken, luchttoevoer regelen om een scherpe blauwe vlam te verkrijgen. Het gieten verloopt goed, ik krijg de taak om alle gegoten haken van twee extra kerven te voorzien en daarna alles op de juiste hoogte te frezen. Buiten loopt de temperatuur op, binnen ook, meer dan 30° C. Alle haken goed afgewerkt, behalve de laatste. Die valt om op het blad van de freesmachine, gelukkig niets op de grond.

Mijn volgende taak is het inschaven van een 'Signatur' oftewel een kerf, in 12 punt Garamond, dit is zwaarder dan het inschaven van ondiepe extra kerven. Een groter mes in de handschaaf. Daarna weer frezen, drie haken, waarvan de laatste omgedraaid in de machine geplaatst moeten worden omdat ze overhangende accenten hebben. Ook dit verloopt goed. Machine en afzuiginstallatie uitschakelen, Küco uitzetten en matrijzen opruimen. Tussendoor heb ik ook nog gaten geboord in loodstaven, zodat we ze in de loodpot van de Küco konden hangen.

Lars Schwarz heeft op E-bay een handgietvorm gekocht en meegebracht, Rainer zoekt enkele losse matrijzen op om mee te oefenen. In één matrijs boren we een gat, zodat de veer van de vorm erin past, in de ander matrijzen lukt het niet: staal.

We eten, nadat we de Goethe Turm – de hoogste houten toren in Duitsland – beklommen hebben, met z'n vieren in het Haus den Naturfreunde. Na de lunch gaan we door naar Frankfurt am Main, waar we te gast zijn bij Rainer. Achter zijn huis bevindt zich een

Kerven frezen

Gietkop van de Stempel-machine gedemonteerd

complete flexo-drukkerij en een werkplaats waar 'Präge-typen' worden bewaard en ingepakt. Deze letters worden gegoten in Zamac, een zink-aluminium legering, speciaal voor boekbinders. Hier zijn ook nog matrijzen opgeslagen. Alle matrijzen van Fonderie Olive: Choc, Vendôme etc.

Vrijdag 4 juli, m'n laatste dag. Aankomst om 6:00, de deur staat op een kier, met een stuk lood om 'm open te houden. Boven pruttelt het koffie-apparaat. 'Knuspriges Brötchen mit Aufschnitt' ligt al klaar op een bordje. Eerst op de Küco 12 punt komma's voor de Swabacher gieten. De machine die op Normalhohe giet, moet ik eerst op temperatuur brengen.

Een bestelling is binnengekomen uit Finland, het blijkt van een van m'n eigen cursisten – Sakari – te zijn. Letter en interlinies. Nu leer ik hoe letter in de gieterij opgebonden en ingepakt wordt.

Van de interlinies pak ik een assortiment in van 8 tot 24 cicero, 1, 2 en 3 punt dik. Het laatste pak 2 punt uit de voorraad gehaald, meteen een 'Gießzettel' invullen om nieuwe voorraden aan te maken.

De Leichte Helvetica in 12 punt is op voorraad, ik haal de voor Finland onontbeerlijke Å, ä, Ö en ö tevoorschijn, tel ze af en pak ze in. Vervolgens naar de kelder, matrijzen halen voor de 24 punt Leichte Helvetica. We vinden maar een gedeelte, terug naar boven, zoeken zonder resultaat. Wéér naar beneden, gevonden... Ze waren verkeerd teruggezet in de kasten.

Even tijd voor koffie met kwarktaart, daar Frau Gerstenberg gebakken, dan de bestelling klaarmaken, er moet Normalsatz geleverd worden met Engelse en Finse bijdrage. Matrijzen klaarzetten, machine afstellen en gieten. Eerst de M en de H, meteen erachter aan de A en de O. Van alles 20 stuks aftellen. Hierbij komen losse accenten die op een 6 punt voet gegoten zijn.

Nu moet de machine omgebouwd worden om de overhangende letters – V, W en T – te gieten. Er moet een ander mes in, een zg. ‘Unterschneide’ mes. Wanneer de letters uit de machine komen, moeten ze meteen gekanteld worden om te voorkomen dat de overhang afbreekt. Afwerken hiervan gaat op een kleine freesmachine, waarop elke letter individueel afgeslepen wordt. Opzetten en binden met wit tussen de letters.

Na een telefoontje met de man die de inventarisatie van de matrijzen regelt, keren we terug in de kelder om de fameuze Hunt matrijzen te zoeken, de laatste letter waarvoor bij Stempel de stempels zijn gesneden. Met het juiste inventarisnummer vinden we lades, maar daarop staat alleen Zapf-A. We brengen de vijf lades naar boven en bewonderen de matrijzen.

Het is 11:50, koffie en croissant, dan is het ‘Feierabend’. Met 15 kg nieuwe Garamond – een cadeau als dank voor m’n werk – alsmede twee originele Stempel gieterij hoogtematen en zes afdrukken van de Gutenberg Bibelschrift neem ik afscheid van Rainer en wandel in de schaduw terug naar mijn hotel.

Twee weken na mijn verblijf krijg ik een telefoontje van Rainer. Hermann Zapf (ver in de negentig), geeft zijn toestemming om de Hunt te gaan gieten.

Thomas Gravemaker

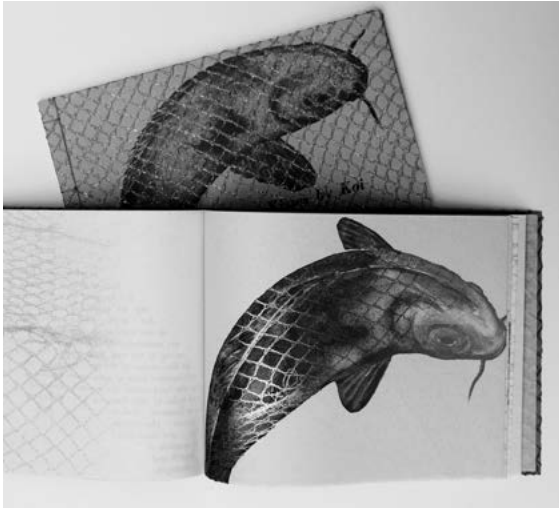
Nieuw verschenen

Lies Verdenius

Mijn laatste verblijf in Japan als Artist in Residence in Kyoto in de herfst van 2012 inspireerde mij om een boekje te maken met Japanse karpers. Overal in Japan kom je deze vissen tegen; in vijvers van parken en in privé tuinen. Ze worden vertoeteld en gevoerd en zijn altijd een feest van kleur en beweeglijkheid.

Kisses by Koi is een boekje met gedachten en verhalen over koi karpers, speciaal de Japanse koi – nishikigoi – en hun culturele achtergrond en historie. In de Japanse cultuur zijn er diverse oude verhalen, waarin de koi karper, en dan vooral zijn kracht, een grote rol speelt. Zo wordt er verteld over *Kintaro* en *Oniwakamaru*: twee jongens, die vaak afgebeeld worden op de rug van een enorme karper, zowel in houtsnede prenten als tattoos.

Een ander verhaal gaat over de viering van de ‘jongensdag’ – *kodomo-no-hi* – op 5 mei in Japan: op die dag hangen buiten overal windvanen

in de vorm van een karper aan een stok. Verder over het kweken van koi karpers en hun variaties in kleur.

De 'gedachten' of 'gedichten' refereren aan de gedragingen van de karper, soms heel sloom zwemmend, soms zo snel, dat hij niet te vangen is een net of foto. Het thema van het visnet wordt heel letterlijk verbeeld op het omslag van het boekje en in de materiaaldrukken – als schubben van de karpers en als ondergrond voor de tekstpagina's.

De afbeeldingen in kleur zijn litho's en de tekst in gezet uit de Bodoni, 16 pnt. cursief. Uiteraard is het boekje op Japanse wijze gebonden.

De oplage bestaat uit 10 exemplaren en 1 exemplaar e.a. De prijs is € 200. Het boekje zal op de Boekkunstbeurs in de Pieterskerk voor het eerst worden getoond.

Meer informatie: Bilderdijkkade 21A-4 1053 VB Amsterdam, www.liesverdenius.nl

Presse d'Escargot

In het boekje *Bomen* is van alles te vinden over bomen en de groei van een boom, maar is niet echt een wetenschappelijk werk te noemen.

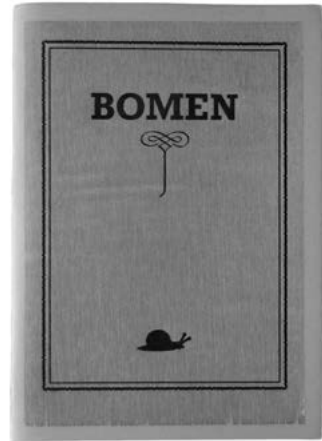
Veel onderwerpen worden behandeld die in nauw verband staan met hout en bomen zoals o.a. fossiele bomen, religie, geneeskunde, papierfabricage, vandalisme, rechtspraak, familienamen en spreekwoorden.

In het boekje is op enkele pagina's gebruikt gemaakt van hout als

tintondergrond, enkele afdrukken van originele houtgravures, maar bijzonder zijn de afdrukken van dwarsdoorsneden van een den, es en berk die rechtstreeks van het hout zijn gedrukt.

De overige afbeeldingen zijn lino'sneden en polymero clichés. Bij dit alles is er ook nog genoeg te lezen. Het zetten was een behoorlijke klus, ruim 48000 letters.

Het boekje is geheel met de hand gezet en op een Korrex proefpers gedrukt. Formaat 19,5 × 27 cm in stofomslag. 32 pagina's in drie drukgangen. Papier Mellotex 120 grams. Oplage 90 genummerde exemplaren. Prijs € 22,50 + € 2,50 verzend- en verpakingskosten.

Te bestellen via e-mail: rmjvandijk@gmail.com

Atalanta

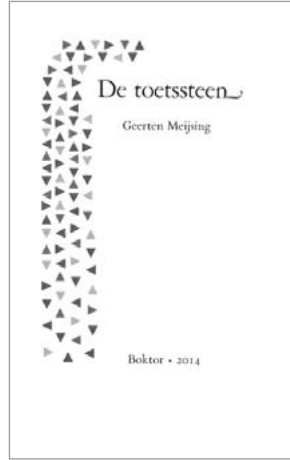
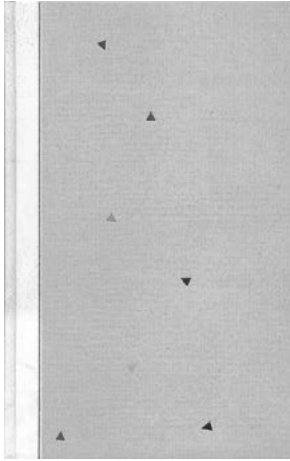
Bij Atalanta verscheen Blauw en geel en donkerrood, een roman van Rymke Wiersma. In deze roman worden verschillende verhaallijnen door elkaar gesponnen, over de eigenzinnige Jim en over haar moeder die actief was in de feministische jaren tachtig.

Jim groeit op in het gezin van haar tante. Elke naam heeft voor haar een kleur, vioolspelen is haar passie. Wie haar vader is, is niet bekend en op vragen over het leven en de dood van haar vrijgevochten moeder krijgt ze geen antwoord. Na de zoveelste ruzie besluit ze van huis weg te lopen. Zo belandt ze als veertienjarige in een kraakpand, tussen activisten en wereldverbeteraars, in de stad waar ooit haar moeder woonde. Ze maakt er vriendinnen en vrienden, en gaandeweg ontdekt ze steeds meer sporen van het verleden van haar moeder. Een naam die daarbij telkens opduikt is Welmoed.

Formaat 14 × 21 cm, 448 pagina's, oplage 300 exemplaren, ISBN 978 90 73034 55 6, prijs € 24

Bestellen: Simon Bolivarstraat 87, 3573 zK Utrecht,
www.at-a-lanta.nl

Boktor

Geerten Meijning schrijft in *De toetssteen* over de opera 'La Pietra del Paragone' van Gioacchino Rossini en over de relatie Rossini-Stendhal. De tekst verscheen eerder in het programmaboekje van Opera Trionfo.

Alle exemplaren zijn op de pers genummerd en door de auteur op Sicilië gesigneerd. Naast 50 exemplaren die door Van Waarden in rood linnen werden gebonden, verschenen er 22 luxe exemplaren, door Phoenix in halfperkament gebonden (€ 135).

Formaat 21 × 13 cm, 16 pagina's, oplage 72 exemplaren, prijs € 35

Bestellen: Oude Gracht 234, 3511 NT Utrecht, boktor@xs4all.nl

Falstaff & Fakir

Honderd jaar geleden in augustus 1914 brak de Eerste Wereldoorlog uit. Anno 2014 zijn er zoveel brandhaarden in de wereld dat het erop lijkt dat vrede en verdraagzaamheid verder van de mensheid af staan dan ooit. Deze zomer las ik Selma Lagerlöfs verhaal "Rakels gråt" (*Het schreien van Rachel*) en ik vond dat dit een nieuwe vertaling verdiende. Lagerlöf (Nobelprijs voor de literatuur 1909) schreef het in augustus 1914. Via de legende over de schreiende Rachel uit het Oude Testament legt zij een verband tussen onze

prehistorische voorouders en de moderne mens en laat zo de wanhoop zien van moeders uit alle tijden over het lot van hun kinderen, overal ter wereld waar oorlogsgeweld is.

Op het omslag een linosnede van Bertie van der Meij. Alle tekst is met de hand gezet en gedrukt op de persen van Falstaff & Fakir. Het verhaal is gezet uit de Cochin, het titelblad en de voorkant van het omslag uit de Egmont. Aan het begin een mooie sierkapitaal. Bindwijze: cahiersteek.

Formaat: 19,2 × 13 cm, 16 pagina's 16, oplage 75 exemplaren, prijs € 20

Bestellen: Muurhuizen 47A, 3811 ED Amersfoort, www.falstaff-fakir.nl

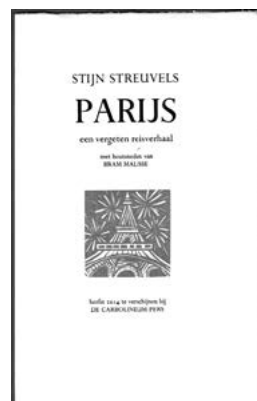
Carbolineum Pers

In oktober 1903, een maand voor hij de bouwgrond voor 'Het Lijsternest' koopt, reist de 32-jarige Stijn Streuvels impulsief en alleen naar Parijs. De kunstliehebber die hij is, geniet dagenlang van de schatten van het Louvre, maar de 'verdwaalde landman' zoals hij zichzelf noemt, voelt zich ontheemd in de losbandigheid en uitbundigheid van de Lichtstad.

Het reisverhaal *Parijs* dat Streuvels hierover in 1904 publiceerde in 'Boon's Geïllustreerd Magazijn', heeft hij nooit gebundeld en is ook na zijn dood nooit herdrukt. Het verschijnt nu bij De Carbolineum Pers, volledig met de hand gezet uit de Perpetua en met veertien oorspronkelijke houtsneden van Bram Malisse.

Gedrukt op geschept Zerkall, ingenaaid (65 exemplaren) 125 euro, gebonden in kalfsperkament (10 exemplaren) 450 euro. Formaat: 23 cm, 90 pagina's, oplage 75 exemplaren

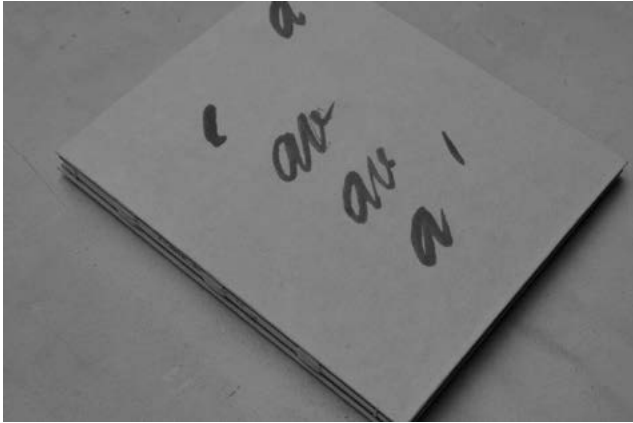
Bestellen: Huize Anseres, Petrus Janssensstraat 9, B-2920 Kalmthout, België, www.carbolineumpers.be

Katarina Rudebeck

'Ieder eenzaam beeld is een schaal van verlangen'

Voor het boek *Struikgewas en water* zijn in de natuur lijnen en vormen gefotografeerd. Het allereenvoudigste, elementaire wordt hier gezien als het basiselement van het ingewikkelde. Naast de foto's zijn in het boek

ook enkele tekeningen opgenomen. De ondertitel van dit fotoboek is een regel uit het gedicht *Woorden op het papier* van de Zweedse dichter Per Lindberg.

‘In woorden op het papier waren er beelden.
 Een wazige rij tanden, een onderlaken
 met een armband,
 een schoolagenda waaruit drie gezichten zijn weggeknipt.
 Zo gaat dat hier in de poëzie.
 Ieder eenzaam beeld is een schaal van
 verlangen.
 (...)’

Aantal bladen: 12, formaat Legal, Biotop 120 grs gevouwen
 Omslag: Thai Bamboe 100 grs op grijsboard, Inkjet print
 22 × 19 cm
 Aantal pagina's: 48
 Bindwijze: cahier
 Druk binnenwerk: inkjet print
 Oplage: maximaal 30 stuks, genummerd en ondertekend
 Prijs: € 50 (excl. € 4 verzendkosten)

Te bestellen via boeken.ocola@kpnmail.nl

Laat in de avond gonzen er wel eens versregels door cafés waar wat oudere, melancholieke mannen er nog maar eentje nemen. Strijk en zet horen we dan ook: ...want tussen droom en daad / staan wetten in de weg en praktische bezwaren... Het vervolg, over de onverklaarbare weemoedigheid, verzandt vaak, want het geheugen wil inmiddels wat haperen. De woorden die ervóór komen zijn misschien te gruwelijk – of te confronterend – om te citeren. Gruwelijk, Het huwelijk.

Elsschots gedicht is overbekend, ook bij niet-poëzielezers, maar bij de gedachte dat het geliefd zou zijn, moet De Bucheliuspers toch even slikken. Ontgoocheling, gemiste kansen, zinloos verzet tegen het lot – schrijvende zaken in genadeloze woorden en het doffe ritme van een omfloerste trom.

Willem Elsschot (1882–1960) schreef het gedicht in 1910. Hij woonde in Rotterdam, was boekhouder bij de werf Gusto in Schiedam, pas getrouwd en vader. Hij was 28 jaar.

Dat mag verbazen, opmerkelijker is misschien nog dat zo'n vers kon ontstaan in een tijd waarin poëzie ijl en delicaat was en woordkunst de norm. Het is wars van lyriek, rauw, direct en in een taal die of van alledag is, of juist in zijn bombast het poëtische parodieert. Ironie in de poëzie was iets nieuws. Elsschot was geen literator, en mede daarom was hij geliefd bij de mannen van Forum, die voor zakelijkheid stonden. Dankzij hen werd Het huwelijk, samen met andere Verzen van Vroeger, gepubliceerd – pas in 1934. Het is altijd populair gebleven.

De Bucheliuspers kende en bewonderde de Engelse vertaling van Paul Vincent, en wilde graag een tweetalige uitgave drukken. Via het Willem Elsschot Genootschap en bibliograaf Kees Aarts vonden wij nog vele andere vertalingen, tot in het Hongaars en Bahasa toe. We hebben ons beperkt tot de drie klassieke Moderne Talen. De Franse vertaling, van Henry Fagne, gebruikt net als Elsschot zelf de alexandrijn (die een Frans dichter tenslotte *va comme un gant*), Vincent weet in zijn vijfvoetige jamben toch het onheilspellende doem-doem-ritme te handhaven, en blij verrast waren wij door Ehe, waarin Heinz Graef de zelden gebruikte amfibrachys hanteert, een hamerend metrum vol noodlot. De heren, bijeen in het café, kunnen dat zelf constateren als ze, vlak voor sluitings-tijd, de sonore regels: *Zwischen Traum und der Tat / Stehn Abgründe auf, die den Willen beschweren* declameren. Dan is het tijd om af te rekenen en gaan ze wat wankel op weg naar huis, naar hun vrouw. Mogelijk herinnert een van hen zich opeens hoe het ook weer zat, met die weemoedigheid. Die komt des avonds, wanneer men slapen gaat.

De Bucheliuspers drukte de vier versies in zwart en rood, en Jenneke Noordhoek maakte een linosnede als frontispice. Gezet uit de Hollandse Mediaeval en de Open Nobel, gebonden in wit linnen. Formaat 16 ½ × 20 cm, 20 pagina's, oplage 50 exemplaren, prijs € 25

Bestellen: Oude Kamp 14, 3512 KH Utrecht, www.buchell.dds.nl

Colofon

Deze nieuwsbrief is een uitgave van de Stichting Drukwerk in de Marge.

Voorzitter: Roosje Keijser, roosje@drukwerkindemarge.org

Secretaris: Silvia Zwaaneveldt, Gerrit Doustraat 4, 2311 XP Leiden, silvia@drukwerkindemarge.org

Penningmeester: Hans Dessens, hans@drukwerkindemarge.org

Overige bestuursleden: Alex Barbaix, Carolien ten Oever, Sander Pinkse

Nieuwe contribuanten/adreswijzigingen graag doorgeven aan de secretaris.

Nieuwsbrieven verschijnen vier maal per jaar, begin januari, april, juli en oktober. Kopij voor de nieuwsbrief dient uiterlijk halverwege de voorafgaande maand binnen te zijn.

Bijdragen liefst per e-mail naar nieuwsbrief@drukwerkindemarge.org, of per post naar

Nieuwsbrief Stichting Drukwerk in de Marge, Herengracht 51, 1015 BC Amsterdam.

De nieuwsbrief staat onder redactie van Alex Barbaix en Sander Pinkse.